

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СУТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА ЙОГО АТРИБУТІВ

Розкрито суть основних теоретичних підходів до узгодження економічних, соціальних та екологічних інтересів у межах проблематики сталого розвитку. Надано коротку характеристику показників сталого розвитку. Проаналізовано індекс сталої конкурентоспроможності та його значення.

In the article main theoretical approaches to the economic essence of the sustainable development are substantiated and systematized. Peculiarities of the sustainable development indicators are analyzed. The sustainable competitiveness index and its role are examined.

Постановка проблеми. В умовах інтенсифікації процесів інтернаціоналізації і транснаціоналізації економічні інтереси часто виступають єдиними рушіями діяльності компаній і країн світу. Разом з тим, погіршення стану ресурсного забезпечення та виснаження екологічної складової економічного розвитку породжують складну і багатогранну проблему узгодження економічних, соціальних та екологічних інтересів, яка постає перед всією світовою спільнотою. Незважаючи на те, що в останні десятиріччя міжнародні організації, уряди країн світу, суспільні інститути активно співпрацюють у напрямі розв'язання окресленої проблеми, у світовій економічній думці продовжують примножуватися суперечності щодо сутності сталого розвитку, його атрибутів і заходів, що стали би «комплексною панацеєю» від економічних, соціальних та екологічних проблем.

Такі суперечності, насамперед, пов'язані зі специфікою національних економік та асиметричністю економічного розвитку країн світу, дискусійністю питань про необхідність врахування соціальних факторів у межах проблематики «зеленої» економіки та універсальність заходів, запропонованих концепцією сталого розвитку, гегемонією транснаціональних корпорацій та частковим невиконанням країнами і компаніями головних засад концепції сталого розвитку.

Ступінь розробленості проблеми. Суттєву роботу у напрямі теоретичного обґрунтування ефективних механізмів переходу до сталого типу господарювання в умовах істотного погіршення стану навколишнього середовища здійснили П. Дасгупта, Дж. Дрекхейдж, Х. Ендерсон, О. Шубравська, Д. Мерфі, Дж. Робертсон, Д. Сімон, Р. Чен та інші. У своїх працях науковці розкривають окремі теоретичні аспекти концепції сталого розвитку, досліджують сутність останнього, пропонують нові терміни і поняття, співвідношення яких з категорією сталого розвитку є досить умовним. Однак, зважаючи на значний ступінь складності і дискусійності проблеми, що розглядається, досі не сформульовано єдиного підходу до поняття сталого розвитку, його основних атрибутів та відмінностей між близькими за своєю суттю до сталого розвитку категоріями.

Метою статті є розробка комплексного підходу до проблеми узгодження економічних, соціальних та екологічних інтересів у межах концепції сталого розвитку на основі аналізу існуючих наукових поглядів і позицій.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні інтенсифікація процесів глобалізації і транснаціоналізації економіки поглиблює проблему виснаження екологічної складової господарського розвитку. Глобалізаційні процеси стають причиною господарського перенавантаження та нерационального господарювання з вичерпанням екологічної місткості довкілля [1]. У розрізі розвинутих країн та ринків, які формуються, у такому контексті важливі два ключові аспекти. З одного боку, у країнах, що розвиваються, відбувається активне використання природних ресурсів, що часто є наслідком екстенсивного економічного розвитку, та перенесення шкідливих виробництв з розвинутих країн до країн, що розвиваються. З іншого боку, у розвинутих країнах панує культ масового споживання, породжений не лише транснаціоналізацією економіки, потужними темпами виробництва, високою технологічністю вироблених товарів, а також і соціокультурними, і психологічними факторами.

За таких умов відбуваються перманентна трансформація існуючих підходів науковців-економістів до розв'язання проблеми узгодження економічних, екологічних і соціальних інтересів, що викликана, перш за все, волатильністю економічного розвитку, появою нових характерних рис останнього, та, як наслідок, розширення категоріального апарату у межах даної проблематики, зокрема, заміна поняття «сталий розвиток» іншими категоріями, на зразок «зеленої», «нової» економіки, «зеленого бізнесу», «низькоентропійного розвитку» тощо, паралельне їх використання [1, 2, 3, 4].

У цілому всі підходи до проблеми узгодження соціальних та економічних інтересів з раціональним використанням природних ресурсів можна умовно розподілити на три великі групи: позиції, що відстоюють принципи економічного імперіалізму, домінування економічних інтересів, необхідність створення штучного середовища; екологічний редукціонізм, що полягає у скороченні економічної експансії, домінуванні екології над економікою; концепція сталого розвитку, у межах якої здійснена спроба поєднати задоволення економічних і соціальних потреб зі збереженням навколишнього середовища [1].

Поняття сталого розвитку вперше наводиться у доповіді «Наше спільне майбутнє», підготовленій Міжнародною комісією з навколишнього середовища ООН на чолі з прем'єр-міністром Норвегії Г. Г. Брундтленд та опублікованій у 1987 році. Запропоноване у доповіді визначення характеризує сталий розвиток як розвиток, що задовольняє потреби сучасного покоління, не позбавляючи при цьому наступні покоління можливостей задовольняти власні потреби у майбутньому. Новітні принципи та категорії (зокрема і «сталий розвиток»), сформульовані у доповіді, набули міжнародного визнання та згодом сприяли започаткуванню «нової ери» у світовій економіці, пов'язаної з активним пошуком економічно ефективних та екологічно безпечних шляхів господарювання.

В економічній думці не має одностайності щодо чітких атрибутів сталого розвитку та на предмет повної відповідності суті концепції сталого розвитку сучасним потребам світової економіки. Так, професор П. Дасгупта визначає сталий розвиток як сталий соціальний добробут, що передбачає не лише економічний добробут людства на сучасному етапі, а і добробут наступних поколінь [5]. Разом з тим, професор лише оглядово звертається до екологічних факторів економічного розвитку та не надає останнім домінуючого значення. І. Крюкова аналізує сталий розвиток як економічну категорію, що включає екологічну, соціальну та економічну складові, та обґрунтовує можливості їх раціонального співіснування [6]. Однак, зв'язки між різними термінами у межах категоріального апарату сталого розвитку автором не розглядаються, а визначення суті сталого розвитку, на наше переконання, є досить оглядовим.

Професор Д. Сімон, на відміну від П. Дасгупти та І. Крюкової, у своїх наукових працях обґрунтовує первинність екологічних проблем у межах концепції сталого розвитку, розглядає глобальні кліматичні зміни у взаємозв'язку з економічними і політичними інтересами, пропонує результати дослідження впливу урбанізації на сталий розвиток людства [5, 6, 7]. Є. Буравльов взагалі абстрагується від існуючих категорій та пропонує поняття низькоентропійного розвитку, які визначають людину та її довкілля як систему, що є визначальною складовою надсистеми «людина – навколишнє природне середовище» [1]. Проте всі вищенаведені економісти, висвітлюючи найсуттєвіші атрибути сталого розвитку, певною мірою залишають поза увагою питання соціального характеру.

Р. Чен, О. Шубравська, М. Хантер у своїх роботах розкривають економічну суть сталого розвитку, розглядаючи дану проблему у контексті аграрного сектора, що, з нашої точки зору, дещо обмежує можливість формування цілісного уявлення про сталий розвиток як економічну категорію [8, 9]. Дж. Дрексхейдж і Д. Мерфі зосереджуються на специфіці та історії діяльності Організації Об'єднаних Націй у сфері сталого розвитку, що також створює бар'єри на шляху аналізу близьких за змістом понять до сталого розвитку, оскільки у межах ООН застосовується, здебільшого, лише термін «сталий розвиток» [10].

Заради об'єктивності, слід вказати і на наявність підходів, що заперечують ефективність концепції сталого економічного розвитку як такої. Наприклад, окремі науковці вказують на суперечливість терміну «сталий розвиток», оскільки дотримуються думки, що сталість передбачає рівновагу, тоді як розвиток означає постійне порушення рівноваги, внаслідок чого відбувається прогрес [11, с. 413]. У цьому сенсі, зауважимо лише, що під сталим розвитком, на наш погляд, слід розуміти не сталість як стан економічної системи, а саме рівномірний розвиток, який дозволяє поєднати задоволення економічних і соціальних інтересів з раціональним використанням природних ресурсів.

Крім того, у межах згаданих підходів сталий розвиток представляється як утопія, що, не маючи чітких категоріальних меж, як чергове «світле майбутнє», дозволяє нескінченно фантазувати про конкретні цільові орієнтації, шляхи та засоби наближення до кінцевої мети [11, с. 412]. Таке сприйняття сталого розвитку, на наше переконання, виникає у випадку дослідження суто теоретичних аспектів даної категорії та сегментарного аналізу результатів практичної реалізації положень концепції сталого розвитку. Безумовно, на шляху запровадження наведеної концепції присутня ціла низка несприятливих факторів і бар'єрів, зокрема, пов'язаних з економічними інтересами транснаціональних корпорацій, банків, фінансової олігархії, країн світу, однак, наявні і конкретні заходи, що успішно реалізуються у країнах світу. Насамперед, йдеться про збільшення податкових ставок для виробництв, що створюють істотну загрозу для навколишнього середовища, розвиток поновлювальних джерел енергії, запровадження енергозберігаючих технологій тощо.

Концептуально різняться від більшості інших підходів до окресленої проблематики позиції Х. Ендерсон і Дж. Робертсон, що використовують поняття «зеленої економіки» та «нової економіки» відповідно замість терміну «сталий розвиток» [2, 3]. Обидва економісти під цими поняттями розуміють гармонійний розвиток екології та економіки, тобто ефективне функціонування економічної системи без негативних наслідків для навколишнього середовища. Так, Х. Ендерсон у своїх роботах вивчає вплив негативних проявів поведінки окремих індивідів, компаній та урядів країн світу на розвиток «зеленої економіки», тоді як Дж. Робертсон пропонує своє бачення атрибутів «нової економіки» [2, 3].

Застосовуючи та аналізуючи терміни «зелена економіка» і «нова економіка» автори, фактично, дещо абстрагуються від соціальних факторів, акцентують увагу на особливостях постіндустріального економічного розвитку та його впливі на навколишнє середовище. У цьому світлі наголосимо на двох аспектах.

По-перше, за підходу до узгодження інтересів економіки та екології, запропонованого Дж. Робертсон і Х. Ендерсоном, введення у науковий обіг нових термінів є, безумовно, логічним і неминучим, оскільки поняття сталого розвитку, як правило, передбачає врахування соціальної складової розвитку економіки. Разом із тим, виникають сумніви щодо доцільності дослідження проблем економіки та екології без урахування соціальних інтересів, бо такий підхід породжує теоретичні суперечності і невірні орієнтири, оскільки за межами соціальної сфери залишається основна сфера життєдіяльності суспільства – виробництво [12, 13].

По-друге, з позицій цивілізаційного підходу, за домінуючими економічними ознаками інформаційне суспільство відносять до постіндустріальної (ноосферо-космічної) цивілізації, головними прикметами якої є широка інтелектуалізація виробництва; пріоритетний розвиток науки; розвиток складної наукової праці [14, с. 43]. У свою чергу, пріоритетною за умов постіндустріальної цивілізації та активного запровадження концепції сталого розвитку стає міжнародна інноваційна конкуренція, що, зокрема, передбачає використання підприємствами одночасно високоефективних й екологічно безпечних новітніх технологій у процесі виробництва товарів.

У цьому світлі варто згадати про систему індексів та індикаторів, запропонованих науковцями з Інституту прикладного системного аналізу НТУУ «КПІ» і НАН України, яка дозволяє оцінити результати на шляху реалізації концепції сталого розвитку. У межах вказаної системи розрахунок індексу сталого розвитку здійснюється через суму індексів для трьох вимірів: економічного, екологічного та соціального з відповідними ваговими коефіцієнтами [15, с. 5–55]. Індекс економічного виміру містить індекс економічної свободи та індекс конкурентоспроможності. Індекс глобальної конкурентоспроможності розраховується також на базі Всесвітнього економічного форуму (табл. 1).

Таблиця 1. Індекс глобальної конкурентоспроможності країн світу у 2011–2012 рр. та його зв'язок з індексом сталої конкурентоспроможності*

№п/п	Країна	Загальний індекс конкурентоспроможності (ЗІК)	Субіндекси			Тренд сталої конкурентоспроможності
			Загальні вимоги	Фактори ефективності	Інновації	
1.	Швейцарія	5.74	6.18	5.53	5.79	=
2.	Сінгапур	5.63	6.33	5.58	5.23	=
3.	Швеція	5.61	6.06	5.33	5.79	=
4.	Фінляндія	5.47	6.02	5.19	5.56	=
5.	США	5.43	5.21	5.49	5.46	–
6.	Німеччина	5.41	5.83	5.18	5.53	=
7.	Нідерланди	5.41	5.88	5.29	5.30	=
8.	Данія	5.40	5.86	5.27	5.31	=
9.	Японія	5.40	5.40	5.19	5.75	=
10.	Великобританія	5.39	5.60	5.43	5.17	–
66.	Росія	4.21	4.61	4.19	3.24	+
82.	Україна	4.00	4.18	4.00	3.29	=

* Джерело: складено автором на основі [16, 17].

Дана міжнародна неурядова організація у межах індексу конкурентоспроможності виділяє декілька важливих елементів – загальні показники, що охоплюють інфраструктуру, інституційне забезпечення, макроекономічне середовище та охорону здоров'я й початкову освіту; фактори, що посилюють ефективність (вища освіта і стажування, ефективність функціонування товарних ринків і ринку праці, розвиток фінансового ринку тощо); інноваційні фактори (новітні бізнес-технології, інновації). Слід вказати і на той факт, що у 2011 році наведена організація запропонувала новий індекс – індекс сталої конкурентоспроможності, що відображає внесок кожної країни у реалізацію концепції сталого розвитку крізь призму конкурентоспроможності.

Індекс глобальної конкурентоспроможності є, по суті, коротко- і середньостроковим індексом, тоді як індекс сталої конкурентоспроможності – довгостроковим та враховує, окрім економічних, соціальні й екологічні фактори. Крім того, на відміну від індексу глобальної конкурентоспроможності, індекс сталої конкурентоспроможності розраховується лише для ста країн світу та тісно пов'язаний з першим. Іншими словами, індекс сталої конкурентоспроможності оцінює вплив реалізації концепції сталого розвитку на конкурентоспроможність, а тренд сталої конкурентоспроможності показує, як різняться значення індексів конкурентоспроможності і сталої конкурентоспроможності, позиції країн у першому і другому рейтингах. Так, знак «=» означає, що позиція країни в обох рейтингах є однаковою або суттєво не відрізняється; знак «+» свідчить про те, що позиція країни у другому рейтингу є вищою, ніж у першому, і навпаки.

Проаналізувавши головні позиції вчених-економістів щодо сталого розвитку, можемо сформулювати три зведені групи підходів до даної проблематики. До першої групи відносимо підходи, що ґрунтуються, насамперед, на дослідженні шляхів ефективного розширеного відтворення без шкоди для навколишнього середовища, не акцентують уваги на соціальних проблемах у контексті розвитку економіки й екології та у межах яких застосовуються терміни «зелена економіка», «нова економіка» замість категорії сталого розвитку; до другої – зараховуємо позиції науковців, що заперечують можливість повноцінної реалізації концепції сталого розвитку з огляду на домінування і лобювання економічних інтересів, зокрема, з боку окремих акторів міжнародних економічних відносин, провідних транснаціональних компаній, країн світу та наголошують на абстрактному характері теоретичних досліджень у межах даної проблематики. Для третьої групи підходів є типовою прив'язка до трьох аспектів – економічного, екологічного і соціального, що у сукупності є складовими категорії сталого розвитку.

Висновки. Враховуючи результати аналізу новітніх наукових підходів до трактування суті сталого розвитку, слід зазначити, що сталий розвиток означає рівномірний економічний розвиток, в умовах якого домінуючою є розробка та запровадження новітніх технологій, спрямованих на забезпечення високого рівня економічного добробуту, соціального розвитку населення та збереження навколишнього середовища на етапі виробництва, збуту та утилізації товарів. Ключовими атрибутами сталого розвитку є економічні, екологічні і соціальні інтереси, що є рівноцінними складовими елементами концепції сталого розвитку.

Проблематика сталого розвитку має міждисциплінарний характер і подальші дослідження у цій сфері мають здійснюватися на основі міждисциплінарного підходу, а розробка нових положень концепції сталого розвитку та модифікація існуючих – на базі міждисциплінарних науково-дослідних інститутів на зразок тих, що функціонують у зарубіжних країнах, йдеться, наприклад, про Інститут Санта Фе, Національну лабораторію у Лос Аламосі тощо. Реалізація положень концепції сталого розвитку в Україні є принципово важливою не лише з точки зору інтеграційних процесів, а і з огляду на необхідність посилення конкурентної позиції України на міжнародній арені, чого, зокрема, можна досягти шляхом оновлення основних фондів підприємств із урахуванням параметрів екологічної безпеки, запропонованих у межах концепції сталого розвитку.

Література

1. Буравльов Є. Сталий (низькоентропійний) розвиток: український вимір / Є. Буравльов // Вісник НАН України. – 2010. – №9. – С. 12-23.
2. Henderson H. Growing the green economy globally / H. Henderson // International Journal of Green Economics. – 2007. – №3/4. – P. 276-298.
3. Robertson J. The new economics of sustainable development / J. Robertson // EC, Briefing for Policy Makers. – 2005. – №97. – P. 1-9.
4. Степаненко Б. В. Зелений бізнес в Україні: становлення та фінансування / Б. В. Степаненко // Економічний часопис–XXI. – 2010. – №9-10. – С. 21-24.
5. Dasgupta P. Measuring sustainable development: theory and application / P. Dasgupta // Asian Development Review. – 2007. – Vol. 24, №1. – P. 1-10.
6. Крюкова І. О. Проблема збалансованості підсистем сталого економічного розвитку / І. О. Крюкова // Економічний простір. – 2009. – №22/2. – С. 224-229.
7. Simon D. Urbanization and global environmental change: new intergenerational challenges / D. Simon // International Journal of Green Economics. – 2007. – №3/4. – P. 299-306.
8. Chen R. J. C. From management to sustainability: strategies for producers, consumers, and small businesses / R. J. C. Chen, M. Hunter // Journal of Management and Sustainability. – 2011. – №1. – P. 99-110.
9. Шубравська О.В. Зовнішньоекономічний фактор стійкого розвитку національної агросфери / О.В. Шубравська // Економіка і прогнозування. – 2006. – №2. – С. 36-45.
10. Drexhage J. Sustainable development: from Brundtland to Rio 2012 / J. Drexhage, D. Murphy // Global Sustainability Background Paper. – 2010. – №GSP1-6. – P. 2-15.
11. Основы устойчивого развития: Учеб. пособие / Под общ. ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. – 654 с.
12. Тропіна В. Б. Фіскальне регулювання соціального розвитку суспільства / В. Б. Тропіна // Збірник наукових праць. – К.: НДФІ, 2008. – С. 17.
13. Полозенко Д. В. Розвиток соціальної сфери як важлива умова економічного зростання України / Д. В. Полозенко // Фінанси України. – 2010. – №10. – С. 15-20.
14. Філіпенко А. Глобальні форми економічного розвитку. Історія і сучасність / А. Філіпенко. – К.: Знання, 2007. – 670 с.
15. Тараненко І. В. Інноваційний імператив сталого розвитку глобалізованого суспільства / І. В. Тараненко // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – №3 (25). – С. 51-55.
16. Офіційний сайт Всесвітнього економічного форуму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org>.
17. Офіційний сайт Heritage Foundation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.heritage.org>.